Piyasa modelinde rekabet, verimlilik artacak, maliyetler ve fiyatlar düşecek kandırmacası

Elektrik sektöründe piyasa modeli ve rekabet sorunu

Dr. Nejat TAMZOK
Maden Mühendisleri Odası
Stratejik Araştırma Merkezi

Başlangıcından itibaren toplumun tüm bireylerine bir hak olarak ve eşit şekilde sağlanacak bir kamu hizmeti şeklinde tanımlanan elektrik tedariği, tüm dünyada genellikle bir kamu tekeli tarafından yerine getirilmiş ve bu tekel tüketicilerin taleplerini karşılama yükümlülüğünü üstlenmiştir.

Söz konusu model, 1970'li yılların sonlarından itibaren neo-liberal düşünce tarafından eleştirilmeye başlanmış ve sektörün özellikle üretim ve perakende satış hizmetlerinin tekel olmasına gerek olmadığı, rekabete açılarak serbestleştirilmesi ve elektrik enerjisinin kamu hizmeti niteliğinin ortadan kaldırılarak diğer ticari mallar gibi metalaştırılması gerektiği savunulmuştur.

Elektrik sektörünün bu yeni yapısına ilişkin olarak geliştirilen, ancak henüz hiçbiri bilimsel olarak kanıtlanamayan pek çok gerekçe bulunmakta, söz konusu gerekçeler arasında rekabete ilişkin olanı ise öne çıkmaktadır. Buna göre; yeni elektrik piyasası modelinin uygulanması ile sektörde rekabet sağlanacak, böylece verimlilik artacak, maliyetler ve fiyatlar düşecektir.

Son 25 yıldır dünyanın büyük bölümünde uygulanmaya çalışılan elektrik piyasası modelinin başlangıç varsayımları, tüm dünyada, hatta modelin geliştirildiği uluslararası kuruluşların kendi içlerinde dahi yoğun şekilde tartışılmakta ve başlangıç varsayımlarının doğruluğuna ilişkin şüpheler giderek ağırlık kazanmaktadır. Modelin gerekçesi olarak ileri sürülen hususlar bir türlü doğrulanamamakta, maliyet ve fiyatlar bir türlü düşmemekte, elektrik sektörüne istenilen düzeyde özel sermaye gelmemektedir.

Elektrik piyasası modelinin temel dinamiği, sektör içerisinde oluşması öngörülen rekabettir. Acaba elektrik piyasalarında rekabet gerçekten tesis edilebilmekte midir? Piyasada rekabet eden firma sayısı giderek artmakta ve sektörde kıyasıya rekabet her geçen gün daha da hızlanmakta mıdır? Yoksa tam tersine, küresel ya da ulusal elektrik piyasalarında tekelleşme eğilimleri mi gözlenmektedir? Küresel piyasalarda faaliyet gösteren dev şirketlerin davranışları, bu sorulara verilecek cevaplara ilişkin önemli ipuçlarını sunmaktadır.

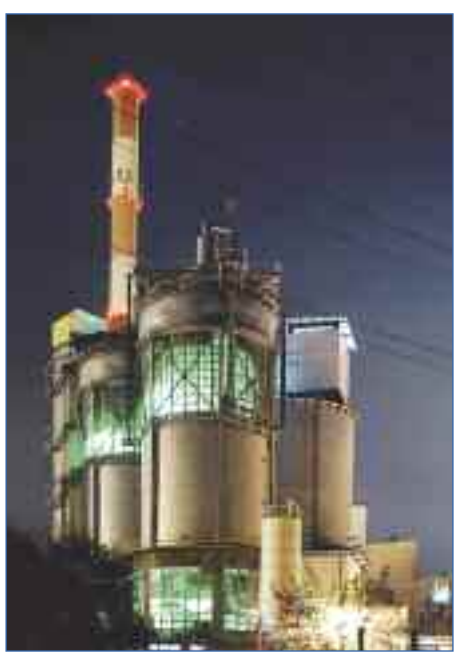

Rekabeti beklerken…

Küresel piyasalarda faaliyet göstermekte olan dev elektrik şirketlerinin hareketleri incelendiğinde, eğilimin, rekabet değil tam tersine konsolidasyon ve tekelleşme yönünde olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Elektrik piyasalarında neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin temel görüntüsünü, süper şirketlerin, şirket satın alma ya da birleşme yoluyla yatay ve dikey yönlerde büyümeleri oluşturmaktadır. Söz konusu şirketler, bir taraftan yurtiçi ya da yurtdışında benzer faaliyet gösteren şirketleri satın alarak yatay yönde, diğer taraftan elektrik ya da gaz sektörlerinde üretimden satışa tüm tedarik zinciri boyunca birleşme ve satın almalar gerçekleştirerek dikey yönlerde tekel yapılarını geliştirmektedirler.

Dünya elektrik ve gaz endüstrilerinde, konsolidasyona yönelik çabalar, özellikle son yıllarda daha da hız kazanmıştır. Dünya elektrik ve gaz endüstrileri, şirket birleşmeleri ve satın almalar bakımından, 2000'li yılların başından itibaren önemli bir hareketlilik göstermiş, 2000 yılından 2008 yılına kadar geçen 8 yıllık sürede, şirket birleşme ve satın almaları için harcanan para 1 trilyon 285 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Şekil 1).

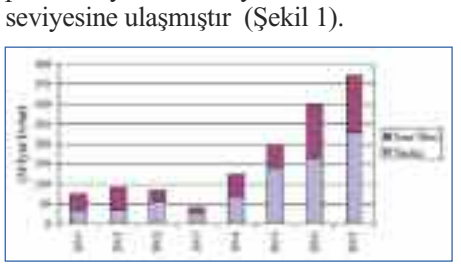

Şekil 1. *Dünya elektrik ve gaz endüstrilerinde şirket birleşme ve satın alma amacıyla yapılan harcamalar*
(PricewaterhouseCoopers, Power Deals Annual Review, 2002-2007.)

Elektrik ve gaz sektörlerinde şirket birleşme ve satın almalar açısından her yıl yeni bir rekor kırılmakta olup, sadece 2007 yılında bu alanda 373 milyar dolar tutarında işlem gerçekleşmiştir. 2007 yılında 2006 yılına göre bu konuda adet olarak yüzde 23 ve değer olarak ise yüzde 25 oranında artış söz konusu olup, 2003 yılına göre harcamalardaki artış ise yaklaşık 9 kat düzeyindedir. Şirket birleşme ve satın almalarına harcanan paranın her geçen yıl giderek artması ve yabancı şirketlerin ulusal pazarlara girişlerinin hızlanması, sektörde konsolidasyon ve tekelleşme eğilimlerinin giderek artmaya devam edeceğine ilişkin ipuçlarını vermektedir.

Avrupa'nın şampiyonları

Şirket birleşme ve satın alma faaliyetleri yönünde her kıtada güçlü eğilimler bulunmakla beraber, bu alanda ana odak noktası Avrupa Kıtası'dır. Toplam işlem miktarının 2006 yılında yaklaşık üçte ikisi, 2007 yılında ise yüzde 43'ü Avrupa kökenli firmalara aittir. Avrupa Komisyonu'nun, Avrupa Birliği elektrik piyasasını 2007 Temmuz ayından itibaren tam liberalizasyona açma hedefi Avrupalı elektrik tekellerini, liberalizasyon öncesinde gerek dikey gerekse yatay yönde entegre olmaya, giderek daha büyük tekeller oluşturmaya yöneltmiş olup, bu eğilim halen devam etmektedir. Diğer taraftan, arz güvenliği konusunun, sadece ulus devletler için değil, ama tek tek ulus ötesi şirketler düzeyinde de önemli olması; özellikle Avrupa'daki firmaların kaynakları ele geçirme ve varlıklarını çeşitlendirme konusunda

daha aktif politika izlemelerine neden olmakta, Avrupa elektrik alanında şirket birleşme ve satın almaları bakımından her yıl yeni rekorlar kırılmaktadır.

Söz konusu finansal hareketlerin sonucunda, 2007 yılı finansal performanslarına göre küresel elektrik piyasasının ilk sekizi Avrupa kökenli şirketlerden oluşmuştur: Fransız EdF ve Suez, Alman EON ve RWE, İtalyan Enel, İspanyol Endesa ve Iberdrola ile İsveçli Vattenfall (Platts 2007). Bu şirketler, bir yandan şirket birleşme ve satın almaları alanında hareketlilik göstermek suretiyle giderek büyürlerken, diğer yandan küresel piyasalarda da son derece etkin rol oynamaktadırlar.

Büyük uluslararası enerji şirketleri arasındaki karmaşık mülkiyet ilişkileri, yeni oluşturulan düzenleyici kurumlarda görülen deneyim eksikliğinin de söz konusu olduğu ortamlarda, neo-liberal reform sürecindeki pek çok ülkede, elektrik şirketlerinin, dikey entegrasyona ve piyasada egemen konumda bulunmaya yönelik faaliyet göstermelerine yol açmakta, bölünerek özelleştirilen kamu tekelleri bu defa özel tekeller şeklinde yeniden yapılanmaktadır. Elektrik sektörlerini serbest piyasa kurallarının geçerli olduğu rekabet ortamı şeklinde yapılandırmaya çalışan pek çok ülkede, gerçekte büyük oranda tekelleşme söz konusudur. Reform sürecine en erken başlayan ülkelerden biri olan Şili'de en büyük 3 şirketin üretimdeki payı yüzde 67 ve dağıtımdaki payı ise yüzde 50'dir. Yine, uzun yıllardır sektörü liberalize etmeye çabalayan ülkelerden Arjantin'de söz konusu oranlar, sırasıyla yüzde 30 ve yüzde 50, Brezilya'da yüzde 40 ve yüzde 40, Macaristan'da yüzde 74 ve yüzde 65, Polonya'da yüzde 45 ve yüzde 21, Çek Cumhuriyeti'nde ise yüzde 71 ve yüzde 49 şeklindedir. (Jamasb 2002, s.13) Söz konusu verilerden hareketle, bu ülkelerin elektrik sektörlerinde rekabetin mevcut olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

Küresel oyuncuların yerleşik olduğu ve yaklaşık 20 yıldır Avrupa Komisyonu tarafından serbest piyasanın yerleştirilmeye çalışıldığı Avrupa kıtasında ise, rekabete ilişkin veriler daha da çarpıcıdır. Tüm çabalara karşın, AB içerisinde bir serbestleşme ve rekabet ortamının sağlanamadığı Avrupa Komisyonu tarafından da itiraf edilmektedir. (EC 2005a, s.1) Gerçekte kamu tekellerinin özelleştirilmesi ya da mevcut dev şirketlerin bölünerek parçalanması, AB elektrik endüstrisinin liberalleştirilmesi çalışmalarında AB çapında kabul gören bir öncelik olmamıştır. Tersine bu husus, özellikle Fransa gibi ülkelerde bir egemenlik konusu olarak görülmektedir.

AB içerisinde yoğunlaşılan alan, mülkiyet değişimi değil, entegrasyon olmuştur. Avrupa Komisyonu, en başından itibaren Avrupa elektrik sektörlerindeki rekabetin, Avrupa Tek Elektrik Piyasası'nın tesisi ile gerçekleştirileceğini savunmuştur. Bununla beraber, Avrupa sınırları içerisinde sınır ötesi elektrik ticareti, 2004 yılında toplam elektrik tüketiminin sadece yüzde 10.4'ü kadardır ve bu miktarın yüzde 43'ü yalnızca Almanya ve Fransa'nın elektrik ihracatından kaynaklanmaktadır. (EC–Eurostat 2006, s.48-52) Dolayısıyla, sürdürülen tüm çabalara karşın, bugün Avrupa'da tek bir elektrik piyasasından söz edebilmek mümkün değildir. AB fonları tarafından da geniş ölçüde teşvik edilmesine karşın, üye ülkeler arasındaki elektrik ticareti, üye ülkelerin genellikle ulusal çıkarları yönünde korumacı davranmaları nedeniyle gelişememektedir. Ulusal pazarlardaki mevcut yüksek yoğunlaşma da, bu konudaki rekabet imkânlarını engellemektedir. (EC 2005b, s.2)

Bu kapsamda, Avrupa Komisyonu 4 Nisan 2006 tarihinde, kendi ulusal yasalarını, enerji piyasalarını tam rekabetçi yapmaya yönelik tasarımlanan direktiflere tam uyumlu hale getirmedikleri gerekçesiyle birliğe bağlı 17 ülkeyi resmi olarak uyarmış ve bu tutumlarını sürdürdükleri takdirde Avrupa Adalet Divanı'na başvuracağını duyurmuştur. (BBC 2006) Uyarılan ülkeler arasında; Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Estonya, İspanya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Litvanya, Letonya, Polonya, İsveç, Slovakya ve İngiltere bulunmaktadır. Komisyon'a göre, 2007 yılına kadar kendi enerji piyasalarını ortak enerji stratejisinin bir parçası olarak açmaları gereken bu ülkeler, başarısız olmuşlardır.

Dolayısıyla, üye ülkelerin çoğunda başlangıçta mevcut olan tekelci ya da en azından oligopol piyasa yapılarının ortadan kaldırılarak yerlerine Avrupa çapında tam rekabetçi tek bir piyasanın konulmasını hedefleyen Avrupa tek elektrik pazarı yaratılması yönündeki çalışmalar, AB içerisinde yaklaşık 15 yıldır süren reform sürecine karşın oluşturulamamış, konsolidasyon düzeyi üye ülkelerin çoğunda aynı kalırken, birçok ülkede artmıştır: "Piyasaya yeni girenlerin sayısı yakın zamanda azalmış ve örneğin, yeni elektrik üretim projelerinin çok sınırlı bir kısmı piyasada mevcut olanların dışındakiler tarafından üstlenilmiştir." (EC 2005b, s.6)

Ulusal piyasalardaki söz konusu yoğunlaşmaya ek olarak, yukarıda da değinildiği gibi Avrupa enerji alanında şirket birleşme ve satın almalarına da çok sık tanık olunmaktadır. Ayrıca, Avrupa coğrafyasında, elektrik üretim ve tedarik faaliyetleri arasında dikey entegrasyon ile ayrı ayrı elektrik ve gaz şirketlerinin de birleşme eğilimlerinin artmakta olduğu gözlenmektedir. Elektrik ve gaz şirketlerinin birleşmeleri, gaz santrallarının piyasaya yeni girecek şirketler tarafından kurulabilmesini açıkça engellemektedir. (EC 2005b, s.8)

Yıllardan beri sürdürülen ve serbest piyasa kurallarının yürürlükte olacağı bir Avrupa Ortak Elektrik Pazarı tesisine yönelik tüm liberalizasyon çabalarına karşın, gelinen noktada Avrupa elektrik sektörlerinde yüksek oranda tekelleşme ve konsolidasyon mevcuttur. Geliştirilen direktifler ile sonuç alınamamış, başlangıçta umut edilen rekabet düzeyine ulaşılamamıştır. En büyük üç ulusal elektrik şirketinin Avrupa elektrik üretimindeki pazar payları yüzde 75'in üzerine çıkmıştır. Bunun da ötesinde, söz konusu büyük şirketler, diğer üye ülkelerdeki daha küçük kuruluşları satın almakta ve Avrupa düzeyinde konsolidasyonu artırmaktadırlar. Söz konusu yapı, piyasaya yeni girecek olanlar için caydırıcı bir rol oynamaktadır. Başlangıçta, yapılan düzenlemeler ile rekabetin artacağını, verimliliğin yükseleceğini öngören liberalizasyon mimarları, bugün, yüksek tekelleşme düzeyi nedeniyle AB vatandaşlarının zarar görme riski altında olduklarını seslendirmektedirler. (EC 2005b, s.6)

Avrupa elektrik piyasalarındaki tekelleşme eğilimlerinin en çarpıcı göstergesi, büyük şirketlerin elektrik üretim ve satışlarındaki pazar paylarına ilişkindir. Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında, 3 büyük şirketin toplam üretim içindeki paylarının yüzde 50'den daha az olduğu yalnızca 5 ülke bulunmaktadır. Bu 5 ülkede de söz konusu oran yüzde 40'ın altına düşmemektedir. Toplam üretimin yüzde 5'den fazlasına sahip firma adedi ise, hiçbir AB ülkesinde 10'u geçmemektedir.

Yedi erkek kardeş

2006 yılı elektrik üretim büyüklükleri dikkate alındığında, Avrupa elektrik piyasasına egemen olan küresel elektrik şirketleri; Fransız EdF, Alman EON ve RWE, İtalyan Enel, İspanyol Endesa ve Iberdrola, İsveçli Vattenfall ve Belçikalı Suez/Electrabel şeklinde sıralanmaktadır. **Steve Thomas**, 1970'li yıllarda dünya petrol piyasasına egemen olan 7 ulusötesi şirket için yapılan **"Yedi Kız Kardeş"** tanımlamasından esinlenerek, Avrupa'da yerleşik olan ve dünya elektrik ve gaz piyasalarını büyük oranda domine eden söz konusu 7 ulusötesi şirketi **"Yedi Erkek Kardeş"** şeklinde isimlendirmektedir. (Thomas 2002a) Söz konusu firmalar, ait oldukları ülke hükümetleri tarafından, faaliyette bulundukları yabancı ülkelerden kendi ülkelerine sermaye ya da kâr transfer eden ulusal şampiyonlar olarak görülmekte olup, bu nedenle faaliyetleri de genellikle çok yakın bir denetime tabi tutulmamaktadır. Ulusal hükümetler tarafından, söz konusu şampiyonların mevcut egemen konumlarını korumalarında yarar görülmektedir. (Thomas 2002b, s.9; Domanico 2007)

Söz konusu şirketler, 2006 yılı itibariyle, AB içerisindeki yaklaşık 3 bin 300 teravat saat (TWh) elektrik üretiminin (EC-Eurostat 2007) yaklaşık yarısını karşılamışlardır. (Tablo 1) İlk 3 şirketin (Üç Büyük Kardeş) payı ise, yüzde 30 düzeyindedir.

Yukarıda sayılan dev şirketler, AB içerisindeki 19 ülkeden 14'ünde ana tedarikçi olarak bulunmaktadırlar. (Hall 2005, s.4-5) Özellikle Alman EON ve RWE'nin AB içinde hem elektrik hem de gaz sektörlerindeki etkinliği önemli oranlardadır (EC 2005c).

Tablo 1. Üretim Büyüklüklerine Göre Avrupa'nın İlk 8 Elektrik Şirketi (2006 rakamları)

Şirket	Ülke	Üretim (TWh/yıl)
EdF	Fransa	600
EON	Almanya	200
RWE	Almanya	190
Vattenfall	İsveç	175
ENEL	İtalya	125
Endesa	İspanya	125
Suez/Electrabel	Belçika	125
Iberdrola	İspanya	75

Kaynak: Vattenfall Annual Report, 2006.

Avrupa elektrik piyasalarındaki tekelleşme eğilimlerinin en çarpıcı göstergesi, büyük şirketlerin elektrik üretim ve satışlarındaki pazar paylarına ilişkindir (EC 2006). Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında, 3 büyük şirketin toplam üretim içindeki paylarının yüzde 50'den daha az olduğu yalnızca 5 ülke bulunmaktadır: Danimarka, Finlandiya, İsveç, İngiltere ve Polonya. Ancak bu ülkelerde de söz konusu oran yüzde 40'ın altına düşmemektedir. Toplam üretimin yüzde 5'den fazlasına sahip firma adedi ise, hiçbir AB ülkesinde 10'u geçmemektedir. Elektrik satışlarındaki yoğunlaşma daha da çarpıcıdır. Üye ülkelerdeki elektrik satışlarının önemli bir kısmı az sayıda firma tarafından kontrol edilmektedir. AB üyesi ülkelerin elektrik sektörlerinde bir rekabet ortamından bahsedebilmek mümkün değildir.

Elektrik sektöründeki yeniden yapılanmanın neden olduğu konsolidasyon olgusunu ABD'de de izlemek mümkündür. Toptan rekabet piyasasının kurulduğu 1992 yılında 10 üretici firma elektrik üretim kapasitesinin yüzde 36'sına sahipken, bu oran şirket birleşme ve satın alma işlemleri sonucunda 2000 yılında yüzde 51'e kadar yükselmiştir. Aynı şekilde, 1992 yılında ilk 20 firmanın üretim kapasitesindeki payı yüzde 58 oranındayken 2000 yılında yüzde 72 olmuştur. (EIA/DOE 2000)

Hayaller ve gerçekler

Sonuç olarak, piyasa mekanizmaları içerisinde elektrik sektöründe rekabetin sağlanacağı yönündeki varsayım bir türlü doğrulanamamaktadır. Sektördeki reform sürecinin küresel ölçekteki sonucu rekabetin gelişmesi değil, tersine konsolidasyon ve tekelleşmedir.

Giderek büyüyen küresel şirketler, piyasalarda son derece etkin bir rol oynamaktadırlar. Söz konusu şirketler, reform sürecindeki pek çok ülkede, piyasada egemen konumda bulunmaya yönelik faaliyet göstermekte, bölünerek özelleştirilen eski kamu tekellerinin yerlerini almaktadırlar. Kamunun tekel oluşturduğu, bu nedenle rekabetin tesis edilemediği ve verimliliğin sağlanamadığı yönündeki iddialara karşın, uygulanan politikalar ile pek çok ülkede özel sermaye tekelleri tarafından tüm bir üretim, iletim ve dağıtım zincirinin ele geçirildiği gözlenmektedir. Böylelikle izlenen politikanın, pek çok ülkede elektrik oligarşilerinin oluşmasına neden olduğu görülmektedir.

Bir yandan küresel elektrik devlerinin de yoğun etkilerinin bulunduğu uluslararası kuruluşlar tarafından pek çok gelişmekte olan ülkeye kamu tekellerinin parçalanarak küçültülmesi gereği çeşitli mekanizmalar ile dayatırılırken; diğer yandan Fransa, Almanya, İspanya gibi ülkeler aynı elektrik devlerini küresel ölçekte faaliyet gösterebilecek kendi **"elektrik şampiyonları"** olarak teşvik etmekte, konuyu **"ulusal egemenlik"** kapsamında değerlendirerek gerektiğinde önemli ölçüde korumacı davranabilmektedirler.

Türkiye elektrik sektöründe uygulanmakta olan politika sorgulanmak ve yeniden tasarımlanmak zorundadır. Sektörde uygulanmakta olan politikaların ülke yararına olmadığı açıkça görülmektedir. Sektörün bu yapısı ile "bütünsel planlama" olanağı kalmamıştır. Sektör politikalarının, sanayileşme politikaları ile ilişkisi ortadan kalkmış bulunmaktadır.

Dışarıdan hayal transferi

Uluslararası kuruluşların, **"her derde deva bir reçete"** olarak her ülkeye sundukları bu politikanın başlangıç öngörülerinin doğrulanmadığı uzun bir süredir görülmekte ve pek çok ülkede hatta politikayı öneren kuruluşlar içerisinde dahi tartışılmaktadır. Başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere pek çok ülke yanlıştan geri dönmekte, yeni politika arayışları içerisine girmektedirler. Ne var ki ülkemiz, kendi tasarımlamadığı bir politikanın, başkalarından **"transfer"** edilen hayallerin peşinden gitmekte hala bir sakınca görmemekte, söz konusu hayaller nedeniyle ülkemizde yerli kaynaklar kullanılamamakta, enerji güvenliği giderek ulusal güvenliği tehdit eder hale gelmektedir.

2007 yılı toplam elektrik üretimimizin yaklaşık 190 TWh olduğu dikkate alındığında, ülkemizde de Dünyada başa güreşebilecek bir şampiyon şirket yaratılması hiç de zor görünmemektedir. Ancak Avrupa Birliği üyeleri, kendi ulusal şampiyonlarını koruma yoluna giderken, ülkemiz enerji yönetimlerinin tam tersine mevcut elektrik şirketini paramparça etmiş olmaları, tam bir **"politika yanlışlığı"** olarak önümüzde durmaktadır.

Gelinen nokta itibariyle, ülkemiz elektrik sektöründe uygulanmakta olunan politika sorgulanmak ve yeniden tasarımlanmak zorundadır. Sektörde uygulanmakta olan politikaların ülke yararına olmadığı açıkça görülmektedir. Sektörün bu yapısı ile **"bütünsel planlama"** olanağı kalmamıştır. Sektör politikalarının, sanayileşme politikaları ile ilişkisi ortadan kalkmış bulunmaktadır. Bu yapıda, enerji verimliliğini artırmak, teknoloji geliştirmek, dışa bağımlılığı azaltmak, sosyal ya da bölgelerarası eşitsizliği gidermek gibi politika önceliklerini uygulamaya sokmak imkanı kalmamıştır. Elektrik sektörünün geleceği, büyük oranda, ülkemiz enerji yönetimlerinin sorunu doğru teşhis ederek özgün bir enerji modeli ortaya koyabilmelerine bağlı olacaktır. Politika yapıcıları, sonuçları belirsiz inanışlar peşinde sürüklenmek yerine, farklı tasarım seçenekleri üzerinde düşünce üretmek durumundadırlar. Bu çerçevede, toplumsal ve çevresel yararın en fazla olacağı bir sektör yapısı kurulmalı ve söz konusu yapıda elektrik enerjisi tüm vatandaşlar tarafından ödenebilir bir bedel karşılığı sahip olunabilecek temel bir hak olarak kabul edilmelidir. ■

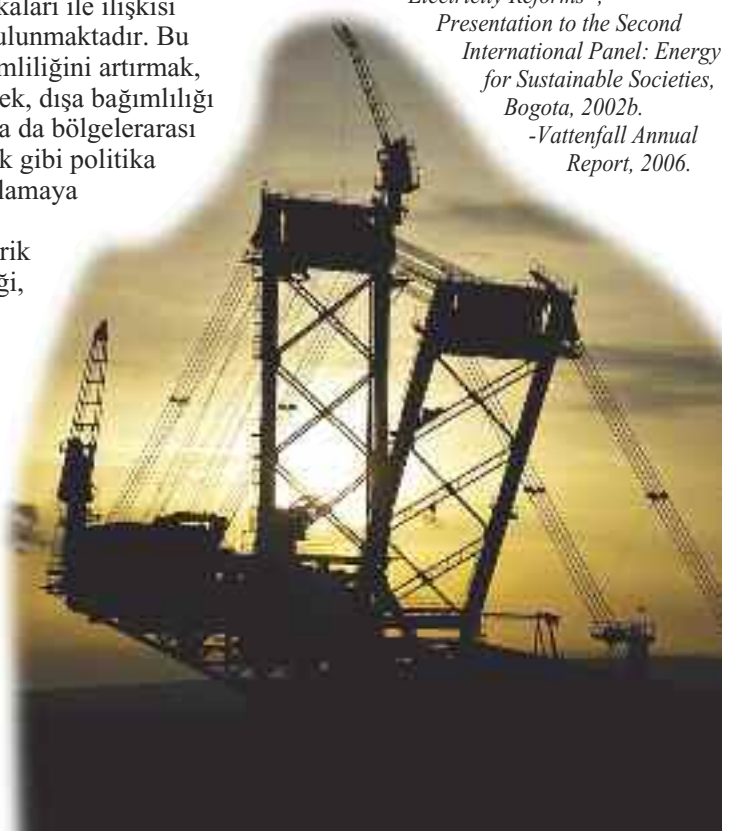

KAYNAKLAR

-BBC NEWS, EU Warns 17 States on Energy Laws, , (Erişim tarihi: Nisan 2006).

-David Hall, "Evaluating the Impact of Liberalisation on Public Services - A Critique of the European Commission 2004 Report 'Horizontal Evaluation of the Performance of Network Industries Providing Services of General Economic Interest'", PSIRU Reports, Business School, University of Greenwich, London, 2005.

-EIA/DOE, Changing Structure of Electric Power Industry 2000: An Update, Washington, 2000.

-European Commission, Towards An Efficient Internal Energy Market, Conclusions of the 2005 Report on the Functioning of the Electricity and Gas Markets, Brussels, 2005a.

-European Commission, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Report on Progress in Creating the Internal Gas and Electricity Market, Brüksel, 2005b,

-European Commission, Technical Annexes to the Report from the Commission on the Implementation of the Gas and Electricity Internal Market, Brüksel, 2005c.

-European Commission–Eurostat, Gas and Electricity Market Statistics, 1990-2006, 2006.

-European Commission, Corrigendum - Commission Communication on Progress in Creating the Internal Gas and Electricity Market, Brüksel, 2006.

-European Commission-Eurostat, Gas and Electricity Market Statistics, 2007.

-Fabio Domanico, "Concentration in the European Electricity Industry: The Internal Market as Solution?", Energy Policy, 35(10), 5064-5076, 2007.

-Platts Top 250 Global Energy Companies, , (Erişim tarihi: Mart 2007).

-PricewaterhouseCoopers, Power Deals Annual Review, 2002-2007.

-Tooraj Jamasb, "Reform and Regulation of the Electricity Sectors in Developing Countries", Cambridge Working Papers in Economics, University of Cambridge, 2002.

-Steve Thomas, "Viewpoint - The Seven Brothers", Energy Policy, 2002a.

-Steve Thomas, "Sustainability and the British Electricity Reforms", Presentation to the Second International Panel: Energy for Sustainable Societies, Bogota, 2002b.

-Vattenfall Annual Report, 2006.